

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת וישלח, תש"ע
מספר 837

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שְׁמֶךָ כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל

משלושת האבות יש פרטים על יעקב יותר משיש על אברהם ויצחק, ואנו אף קרואים על שמו – בני ישראל, ולא בני אברהם או בני יצחק.

האירוע העיקרי בחיי יעקב הוא שינוי שמו מיעקב לישראל, לראשונה מפי האיש שנאבק עמו: "לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שְׁמֶךָ כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל כִּי-שָׁרִיתָ עִם-אֱלֹהִים וְעַם-אֲנָשִׁים וַתּוֹכַל" (לב:כט). בפעם השנייה נאמרו לו הדברים מפי הקב"ה עצמו: "וַיֹּאמֶר-לוֹ אֱלֹהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב, לֹא-יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמֶךָ" (לה:י). למה יש שינוי שם פעמיים? ולמה נאמר בעת שינוי השם "שְׁמֶךָ יַעֲקֹב"?

קודם שנשיב על שאלות אלו נבדוק את תהליך שינוי שמם של שני אנשים אחרים בתורה: אברהם ויהושע.

(א) אברהם (בר' יז:ד-טו):

אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אֵתְךָ וְהָיִיתָ לְאֵב הַמּוֹן גּוֹיִם וְלֹא-יִקְרָא עוֹד אֶת-שְׁמֶךָ אַבְרָם וְהָיָה שְׁמֶךָ אַבְרָהָם כִּי אַב-הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְתִּיךָ וְהִפְרַתִּי אֶתְךָ בְּמַאֲד מְאֹד וְנִתְתִּיךָ לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֶּךָ יֵצְאוּ... וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם שְׁרִי אֲשַׁתְּךָ לֹא-תִקְרָא אֶת-שְׁמָהּ שְׁרִי כִּי שְׂרָה שְׁמָהּ. (ב) יהושע (במ' יג:טז): "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בֶּן-נוּן יְהוֹשֻׁעַ".

במקרה הראשון ניתנת ברכה המבטיחה את עתידם של אברהם ושרה. במקרה השני לפי פירוש חז"ל (סוטה לד, ע"ב) יש בשינוי השם מעין תפילה: "נתפלל עליו, ה' יושיעך מעצת מרגלים" (רש"י), גם כדי להבטיח את עתידו. בשני המקרים, לאחר שינוי השם נקראים האישים לפי שמותיהם החדשים.¹ אבל לא כן אצל יעקב: שינוי שמו אינו קשור בהבטחת עתידו כמו אצל אברהם ויהושע, ולאחר שינוי שמו ממשיכים לקרוא לו יעקב עד סוף ימיו: "וַיִּכָּל יַעֲקֹב לְצִוּוֹת אֶת-בָּנָיו וַיִּצְאֵם רְגֵלָיו אֶל-הַמָּטָה וַיִּגְנוּעַ וַיִּצְטַעַף אֶל-עַמְּיוֹן" (בר' מט:לג). ויש עוד הבדלים:

1- שינוי שמם של אברהם ויהושע לא היה קשור כלל לאישיותם או לאופיים המוסרי, וממילא הוא לא העיד על שינוי פנימי-רוחני שחל אצל כל אחד מהם. השינוי היה חיצוני, בשל ברכה מאת הקב"ה או תפילת משה. אבל במקרה של יעקב שינוי השם מעיד על מעבר פנימי-רוחני, תוצאת המאבק. אם יש מילה אחת המאפיינת את חיי יעקב, המילה היא מאבק. ויש שמציעים שהשם "יב"ק" – אותו מעבר יבוק שבו נאבק יעקב עם האיש, הוא גם מלשון "מאבק": מעבר יבך – מעבר מאבק.²

מלידתו היה השם 'יעקב' שם גנאי, כלשון אחיו עשו: "הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פַעַמִּים" (כו:לו). יצחק אביו העדיף את אחיו עשו ואולי אף רצה לתת לו את הבכורה. האם הושפע יעקב מהעדפת יצחק את עשו? ראוי להזכיר עם זאת, שאהבת יצחק את עשו הייתה אהבה שתלויה בדבר, שלא כמו אהבת רבקה את יעקב: "וַיִּצְטַעַף אֶת-עֵשָׂו כִּי-צִיד בְּפִיו וַרְבֵּקָה אֶהְבֶּת אֶת-יַעֲקֹב" (בר' כד:כ).

¹ חוץ ממקרה אחד של יהושע בדברים לב:מד ראו אבן עזרא שם: "וקראו הכתוב 'הושע', בשם שהיו כל ישראל יודעים אותו, כי מי ידע שכינה שמו משה 'הושע', כי אם קריאי מועד לבדם".

² למשל, ראו מנחם מ. כשר, חומש תורה שלמה: "למה נקרא שמו יבוק, ששם נאבק עמו המלאך".

כה:כח). וכן, בשוב יעקב לארצו מתה עליו אשתו האהובה, ואין התורה מתארת כלל את תגובתו לאסון. מסופר רק שיעקב קבר אותה בדרך והקים מצבה על קברה (לה:יט), אך האם לא הושפע מהאירוע?

חייו של יעקב היו מעבר ממאבק למאבק, ממשבר למשבר. שינוי שמו כשהוא לעצמו לא הבטיח לו חיים קלים והצלחה. עתידו לא הובטח, כמו במקרה של אברהם ויהושע. בשינוי השם בפעם הראשונה על ידי האיש שאָתו נאבק נאמר: "לֹא יַעֲקֹב יֵאמָר עוֹד שְׁמִי כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל כִּי-שָׁרִיתָ עִם-אֱלֹהִים וְעַם-אֲנָשִׁים וַתּוֹכַל" (לב:כט), ובפעם השנייה אין נימוק להחלפת השם. אין כאן ברכה לחיים קלים או שחרור ממאבקים בעתיד, כי אם אמירה שביכולתו להתגבר. מאבקים רבים בחייו של יעקב היו מאבקים פנימיים ונראה שהוא היה צריך לעמוד כדי לזכות בברכות המובטחות לו, וכן לעתיד - הוא לא יקבל את הברכות חנם.

השאלה היא אפוא, איך ישיג את הברכות: כיעקב או כישראל? בדברי חז"ל המצוטטים ברש"י (לב:כט) נאמר "כי לא יאמרו עליך עוד שהברכות באו לך... וברמייה כי אם בשררה וגילוי פנים". אם כן, המאבק האמיתי הוא פנימי-רוחני: יעקב מול ישראל. לפי חז"ל (אבות פ"ד מ"א), הגיבור אינו מי שיש לו חיים קלים, שלא עבר מימיו משבר פנימי. הגיבור הוא הכובש את יצרו, המושל בנפשו (וראו משלי טז:לב).

אותו יעקב, איש תם, מאחד באופיו פנים שונות: מצד אחד הוא מפחד אף כשמובטחות לו ברכות ה', ומצד אחר אותו איש תם יושב אהלים בהגיעו לחרון, כראותו את רחל, גולל בעצמו את האבן מעל פי הבאר, אבן שכמה רועים יחד לא יכלו להזיזה (כט:יא).

אותו יעקב ששותק כשבתו דינה נאנסת ואומר על רצח אנשי שכם "עַכְרָתָם אֵתִי לְהַכְאִישֵׁנִי בְּיַשׁב הָאָרֶץ... וְאֲנִי מָתִי מִסֵּפֶר וְנִאֲסָפוּ עָלַי וְהַכּוֹנֵי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי" (בר' לד:ל), אומר בסוף ימיו, והפעם כישראל: "בְּסֹדֶם אֶל-תָּבֵא נִפְשֵׁי... כִּי בְּאֶפְסֵם הֲרָגוּ אִישׁ... אָרוּר אֶפְסֵם כִּי עָז" (בר' מט:ו-ז).

כמובן, יעקב סבל מהמשברים והאסונות שאירעו לו (לשאלת פרעה הוא משיב: "מעט ורעים היו ימי שני חיי", בר' מז:ט). אבל האתגר אינו מה שהחיים עושים לנו כי אם מה שאנו עושים בחיינו. אף שיעקב סבל כנראה מהעדפת יצחק את עשו, הוא בחר להעדיף את יוסף על פני שאר אחיו. מדוע? הלוא מן הסתם הבין יעקב שהאסון שפקד את יוסף היה קשור בדרך כלשהי, אפילו בעקיפין, להתנהגותו של יוסף שנבעה ישירות מהעדפתו זו? ! האם לא הבין יעקב את חלקו באסון? יתר על כן, לפי חז"ל, יעקב גרם במישרין או בעקיפין שני אסונות אחרים שקדמו לאסון יוסף: מות רחל ואונס דינה.

על רחל, כאשר גנבה את התרפים ללא ידיעת יעקב, אמר יעקב ללבן: "עַם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת-אֶלְהֵיךָ לֹא יִהְיֶה" (לא:לב), ודרשו חז"ל, לדברי רש"י: "ומאותה קללה מתה רחל בדרך". ואשר לדינה – כאשר עבר את מעבר יבוק כתוב: "וַיִּקַּח אֶת-שְׁתֵּי נָשָׁיו וְאֶת-שְׁתֵּי שְׂפָחֹתָיו וְאֶת-אֶחָד עֶשֶׂר יְלָדָיו" (לב:כג), ואומר רש"י בלשון חז"ל:

ודינה היכן היתה? נְתָנָה בתיבה, ונעל בפניה, שלא יתן בה עשו עיניו. ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו, שמא תחזירנו למוטב, סופה שנפלה ביד שכם בן חמור.

בשל האונס רצחו שמעון ולוי את עם שכם. אם כן, שלושת האסונות שפקדו את יעקב – מותה המוקדם של אשתו רחל, אונס בתו דינה (ורצח עם שכם) ולבסוף מכירת יוסף למצרים, הם תוצאה ישירה או עקיפה של התנהגותו של יעקב. לא מה שהחיים עשו לו אלא מה שהוא עשה בחייו.

בסופו של דבר צריך יעקב (ישראל) להיאבק עם עצמו – ביעקב, והברכה היא "וַתּוֹכַל". לכן נשנית הברכה ומתאשררת על ידי הקב"ה בעצמו. "שמך יעקב" – אתה נשאר יעקב, אך גם "ישראל יהיה שמך" – אתה יעקב יכול להתגבר על עצמך ולהיות ישראל. לכן אין גם לאותו האיש הנאבק עמו שם, ואין הוא משיב לשאלת יעקב. אין זה משנה מי הוא, אלא חשוב מי אתה: יעקב או ישראל?

הברכה הראשונה שקיבל יעקב היא ברכת יצחק שזכה בה יעקב במרמה. ובכל זאת, לבסוף, היה ראוי לה כישראל. יצחק בירך אותו (כו:כט) "אֲבִרְיָךָ אָרוּר וּמְבָרְכֶיךָ בְּרוּךְ". רש"י ורמב"ן מביאים את פירוש חז"ל בבראשית רבה. רמב"ן אומר בשם רש"י (במד' כד:ט):

ובבלעם הוא אומר "מְבָרְכֶיךָ בְּרוּךְ וְאֲבִרְיָךָ אָרוּר"; הצדיקים, תחלתן ייסורין וסופן שלווה, ואורריהן קודמין למברכיהן, והרשעים תחלתן שלווה וסופן ייסורין, לפיכך הקדים בלעם ברכה לקללה.

זאת הברכה הראשונה שקיבל יעקב מיצחק. וכשברך יעקב-ישראל את בניו, הוא אומר בברכתו ליוסף: "בְּרִכַּת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל-בְּרִכַּת הוֹנֵי עַד-תְּאֻנֹּת גְּבֻעַת עוֹלָם" (בר' מט:כו). זאת הברכה האמיתית שמבטיח גם משה לכל בני ישראל לקראת סוף ימיו: "וְהֵיטֵבְךָ וְהִרְבֵּךְ מֵאֲבֹתֶיךָ" (דב' ל:ה). לבסוף

התגבר ישראל במאבק הפנימי, כיוון שאחרי כל הצרות והצער ולמרות כל המאבקים החיצוניים יכול ישראל בסוף ימיו להבין את הברכה הראשונה שקיבל במרמה מיצחק וליהנות ממנה:

”אֲרִיֵךְ אָרוּר וּמְבָרֵךְ בְּרוּךְ” – ”הצדיקים, תחלתן ייסורין וסופן שלוה”. הייסורים היו חיצוניים, אך בסוף מצא יעקב את השלוה הפנימית. בסוף גבר ישראל על יעקב. לכן הברכות שישראל מעניק לבניו גברו על הברכות שקיבל יעקב מהוריו: ”לא יאמרו עליך עוד שהברכות באו לך בעקיבה וברמייה, כי אם בשררה וגילוי פנים”.

יהי רצון שנזכה כולנו בני ישראל להעניק לילדינו ברכות שיגברו - כמו ברכות ישראל - על ברכות הורינו.

ד"ר רפאל ישפה

המחלקה לפילוסופיה יהודית